

Od funkčních ploch ke struktuře veřejného prostoru: udržitelný rozvoj města v kontextu komunikace společensko-kulturních hodnot

From Functional Areas towards Structure of Public Space: Sustainable Development of City in Context of Social-Cultural Values' Communication

Michal Šourek

Abstract:

The paper classifies the background and the processes of development - or decline of urban sites in context of sustainable development of built environment and shows their communicative nature. Perceived consistently in the context of the city, examples of sites that did not possess the ability to sustain or lost it become the base of a new perspective on sustainable development of built environment and on its basic principles. Common ground of communication in terms of social-cultural forces' and interests' encounters, of transfer and appropriation of material, social, cultural-civilizational values turns the attention to public space, to its roles and types and to their functioning.

Communication is the fundamental principle and the function of the city - both in historical and urban-planning sense. Public space is a platform for the communication: it is the physical space of streets, squares, buildings and plots accessible to the public – and the virtual public space of the media. *Communication of complex urban values in vital public space claims to be a bottom-line of sustainable development of a city* thus: the paper verifies the hypothesis and provides essential description of functions and types of public space.

The paper summarizes the results of a research. Common and easily accessible reality is a platform for the explorative research plan: new, revising conclusions do not result from new findings on the situation, but from new perspectives, applied in relation to well-known phenomena. The same platform allows easy verification of hypotheses and newly adopted explanations. The results provide comprehensive basis for the theory of urban public space as well as a contribution to the theory of sustainable development of built environment and of sustainable life in general. On a practical level, the paper provides instructions for planning of development and renewal of cities and localities of settlement structure in terms of sustainability.

Keywords:

city – *polis*; built environment; communication; social-cultural and material values; public space; sustainable development; sustainable life; architecture; urban planning

ŠOUREK, Michal (2015). Od funkčních ploch ke struktuře veřejného prostoru: udržitelný rozvoj města v kontextu komunikace společensko-kulturních hodnot. In: HOLUBEC, Pavel, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 8*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební pp. 41-64. ISBN 978-80-01-05655-4. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

Komunikace je základním principem a funkcí města – v historickém i urbanistickém smyslu. Platformou komunikace v rámci města, potažmo sídelní struktury, je veřejný prostor – fyzický veřejný prostor ulic, náměstí, veřejnosti přístupných budov a prostranství - a virtuální veřejný prostor sdělovacích prostředků a médií, literatury a umění, sociálních sítí i platforem internetu. Předběžné výstupy zkoumání souvislostí rozvoje a úpadku urbánních enkláv naznačují zásadní roli veřejného prostoru a nabízejí nový pohled i na tak zvaný trvale udržitelný rozvoj sídelní struktury, měst, lokalit a enkláv. Odtud vychází hypotéza: vitální fyzický veřejný prostor je třeba považovat za východisko (trvale) udržitelného rozvoje prostředí, vytvářeného stavební činností člověka.

Aby mohla verifikovat předloženou hypotézu, práce nejprve navrhuje novou definici udržitelného rozvoje měst (resp. sídelní struktury), která překlene nedostatečnost a odtažitost obvyklého definičního aparátu. Jako základní byly ve zkoumaných souvislostech identifikovány pojmy urbánní komunikace a urbánního veřejného prostoru. Oba pojmy práce systematicky vymezuje a zároveň ukazuje komunikační povahu východisek i procesů rozvoje (nebo úpadku) urbánních lokalit. Příklady lokalit, které zřejmě schopnost (trvale) udržitelného rozvoje neměly nebo ji pozbyly, nabízejí pochopení skutečných příčin jejich úpadku a poukazují na povahu procesů, které jej provázejí. Nahlíženy důsledně v kontextu města, stávají se tyto příklady základem nového pohledu na udržitelný rozvoj prostředí, vytvářeného stavební činností člověka, a na jeho principy. Práce se přiklání k vymezení pojmu komunikace jako střetávání společensko-kulturních postojů, sil a zájmů, předávání, přebírání a přivlastňování materiálních, sociálních a kulturně-civilizačních hodnot. Aplikace takového náhledu v urbánním kontextu potvrzuje východiskovou roli veřejného prostoru a obrací pozornost k jeho rolím a druhům, k jejich fungování a k jejich větší či menší vitalitě. Práce dále uvádí základní popis funkcí a typologie urbánního veřejného prostoru a v přehledu načrtává principy jeho formování a působení.

Platformou explorativního výzkumného plánu práce je běžná realita a obecně přístupné údaje o ní. Nové, revidující závěry nevyplývají z nových nálezů, ale z nových pohledů na známou situaci a jevy. Tatáž realita je platformou verifikace hypotéz a nových explanací. Práce předkládá jednak základ ucelené teorie urbánního veřejného prostoru, jednak příspěvek k teorii (trvale) udržitelného rozvoje prostředí, vytvářeného stavební činností člověka. V praktické rovině práce navrhuje zásady a metody péče o udržitelný rozvoj urbánních lokalit stejně jako postupy obnovy těch, které prošly nebo procházejí úpadkem.

1 Situace a povaha problému; pracovní definice udržitelného rozvoje prostředí, vytvářeného stavební činností člověka

Práce o komunikačních a hodnotových východiscích udržitelnosti rozvoje města se musí hned úvodem vypořádat s otázkou, jak vypadá (trvale) udržitelný rozvoj sídelní struktury, respektive prostředí, vytvářeného stavební činností člověka. „Klasická“ definice „Brundtland report“ (WCED 1987) o *rozvoji, který uspokojuje potřeby současné generace, aniž by bylo ohroženo uspokojování potřeb generací budoucích*, nepomůže, respektive je pro danou oblast příliš obecná. Nepomůže ani soubor atributů udržitelné budovy, které uvádí evropská Agenda 21 pro udržitelnou výstavbu (CIB 1999)¹, jejichž „mediální tvář“ je minimalizace spotřeby energií a využití těch jejich zdrojů, které jsou označovány jako obnovitelné. Konfrontace deklarovaných požadavků s případy masivního úpadku urbánních i krajinných enkláv však ukazuje pouze nezřetelnou a volnou, pokud vůbec nějakou souvislost

¹ Výzvy Agendy 21 – *minimalizace spotřeby energií a vody, efektivní využití surovin, půdy i stavebních substancí prostřednictvím flexibility jejich využití a adaptability k novým funkcím, dlouhá doba životnosti, minimalizace produkovaného odpadu a znečištění, zdravé interiérové mikroklima a příhodná lokalizace* – jsou odvozeny především od požadavků ochrany přírody a přírodních surovinových zdrojů.

takového negativního vývoje s uvedenými atributy, respektive s jejich nedostatkem. Přitom právě tyto případy – tato práce je bude zjednodušeně označovat jako „brownfieldy“ - bez ohledu na partikulární definiční východiska zřejmě reprezentují rozvoj, který udržitelný nebyl².

Spontánně se nabízí názorná negativní existenciální definice (trvale) udržitelného rozvoje města, potažmo sídelní struktury, vycházející z opakujících se praktických případů rozvoje, který zřejmě udržitelný nebyl: *(trvale) udržitelný je takový rozvoj města, potažmo sídelní struktury, který nevede k úpadku a opuštění v měřítku města - sídla, lokality ani enklávy*. Úpadek urbánní enklávy až do terminálního stádia „brownfieldu“ tedy má být etalonem negace udržitelného rozvoje: odhalení příčin a pojmenování procesů deprivace městských lokalit ověřuje praktickou i teoretickou využitelnost přijaté definice.³ Kritériem je míra, hloubka zakotvení příčin a procesů v kontextu města, respektive sídelní struktury. Praktické příklady potvrzují více než dostatečnou hloubku zakotvení; zároveň ukazují veřejný prostor jako místo střetu příčin a procesů úpadku se základními principy města.

1.1 Lokality, které selhaly (pokud se udržitelného rozvoje týče)

Chátrající, opuštěné a zanedbané objekty a enklávy jsou nepřehlédnutelným jevem (nejen) českých měst a krajiny konce 20. a počátku 21. století. Ať už jsou označovány jako průmyslový odkaz, urbánní úhory, deprivovaná území, brownfieldy nebo sociálně vyloučené lokality, jedná se v podstatě o totéž: pozemky a budovy, které ztratily účel a nenalezly nový, jsou nevyužívané, opuštěné a zanedbané, často jsou zdrojem či ohniskem sociálně patologických efektů, bezpečnostních a hygienických rizik. Jsou to *místa, kde město přestalo fungovat* - nekrotizované lokality, kde ustaly nebo ustávají procesy, které tvoří společensko-kulturní podstatu města, *polis*⁴. O rozvoji je možné hovořit leda v negativním smyslu: omezuje se, až zcela ustane komunikace – výměna hodnot mezi lokalitou, jejím okolím a obcí v širokém slova smyslu. Jako první se zpravidla omezí přenos znalostí a sdílení společensko-

² Jedná se o jev nepochybně negativní a závažný, který postihuje významný podíl urbanizovaného území ekonomicky rozvinutých zemí v celosvětovém měřítku. V České republice odhady uvádějí 20 až 30 tisíc hektarů takto postižených ploch, další lokality – nejen průmyslové – úpadkem procházejí.

³ Navržená definice se při povrchním shlédnutí může zdát „definicí kruhem“: je ovšem třeba jednak vnímat její znění v kontextu již připomenutých aktivistických a politických agend i v kontextu aktuálně nikoliv okrajového paradigmatu *life-cycle* či *cradle-to-grave*, které předpokládá zánik stavební struktury jako zákonitý, jednak číst pozorně: klíčovým pojmem je *zánik a opuštění v měřítku města, lokality [ani] enklávy*. Paradigma *cradle-to-grave* je jistě schematické a zavádějící, přece však ne všechny budovy mohou aspirovat na „trvalou“ udržitelnost, jaká je přiznávána kodifikovaným reprezentantům stavebního odkazu minulosti (více v této souvislosti kap. 4.3). Jde o to, aby případný závěr životního cyklu stavby byl plánovitý (naplánovaný ne-li již při výstavbě, tedy jistě v předstihu před skončením užívání), aby její demolice proběhla v přiměřené lhůtě a způsobem šetrným mimo jiné k jejímu okolí a aby likvidace postihla pouze jednotlivou budovu – na místo dosavadní praxe, kdy zánik se jako nákaza přenáší na celou enklávu bez ohledu na specifické dispozice jednotlivých staveb.

⁴ Pojem *polis* je pro úvahy o rozvoji sídelních struktur příhodnější než jiné: zahrnuje jak *obec* ve smyslu společenství lidí, sdílejících území i materiální, sociální a kulturně-civilizační hodnoty, zájmy i jejich střety, tak *fyzickou prostorovou strukturu*, již obec obývá a užívá k realizaci svých zájmů; je to struktura, která obec reprezentuje – a zároveň existuje do určité míry nezávisle na ní. Krejčí (2002, s. 88) *polis* charakterizuje *příslušností k obci [jíž se těšili občané -] bojovníci, odpovědní za svou obec, [...] postavením, které taková odpovědnost – a její plnění - přinášely, a také společností uspořádáním* (tamtéž s. 126). Významu *fyzické prostorové struktury* pak nasvědčují zažitá výrazy *nekropolis* (*město mrtvých, pohřebiště* (Slovník spisovného jazyka českého)), *tripolis* nebo *akropolis* (*nejvýše položená část města* (tamtéž)). Z definiční kvality pojmu *polis* bude tato práce těžit zejména v souvislostech úvah o komunikačních východiscích *města*. Politicko-filosofická pojetí *polis* – jako jejich reprezentant budiž uvedena Arendt, rozvíjející v *The Origins of Totalitarianism* (1951) souvislosti a napětí mezi demokratickými a totalitními principy správy a vedení obce počínaje antickými kořeny obou protipólů – se vzhledem k její praktické misi v této práci uplatní leda okrajově.

kulturních hodnot – v tom například i rozvoj know-how. Následuje omezení ekonomické výměny: to se v materiální oblasti projeví omezením pohybu kapitálu, surovin, fyzických médií a pracovní síly jedním směrem a vyprodukovaných statků směrem druhým. Důsledkem jsou negativní dopady do sociální oblasti a ztráta kontroly nad opotřebováním a chátráním enklávy i veřejného prostoru, který se k enklávě vztahuje. Devastovaný veřejný prostor ztrácí svojí komunikační urbánní funkci a stává se předpolím bariéry. Nakonec ustává i pohyb lidí mezi lokalitou a sídelní strukturou, lokalita je opuštěna.

Je třeba poznamenat, že uvedené atributy ztráty komunikace jsou prakticky nezávislé na původní funkci lokality - vesměs přiléhají k deprivované rezidenční lokalitě⁵ ne méně než k industriálnímu brownfieldu. Současně, kterákoliv z charakteristik je protikladem k základním principům, které jsou východiskem idey i praktického fungování města – *polis*: komunikace společensko-kulturních (respektive sociálních a kulturních v civilizačním slova smyslu) i materiálních hodnot v tomto kontextu zaslouží označení *urbánní komunikace*.

1.2 Pojem urbánní komunikace

Pochopení, spíše povšimnutí si komunikační povahy různorodých procesů, jejichž deficit byl předběžně odhalen v souvislostech úpadku urbánních lokalit, je východiskem komplexního náhledu na město: uplatní se ve vztahu k procesům každodenního života lidí, jejich společenství a institucí sociálních i kulturních (včetně politických) stejně jako ve vztahu k procesům kulturně-civilizačního a společensko-ekonomického vývoje člověka; mezi nimi jsou i procesy, které *v převratném období [...] civilizační revoluce, uvozující*



obr. 1 (vlevo): kladenský brownfield: stav rozvoje urbánní struktury, který nebyl udržitelný. foto Štědrý, F., zdroj VCPD [on line], dostupné na www.industrialnitopografie.cz/index.php [vid. 13. 8. 2014].

obr. 2 (vpravo): příklad zániku komunikace ve veřejném prostoru – konkrétně v nadřazené součásti sídelní struktury: město Er-Azra, po staletí prosperující v marockém vnitrozemí, bylo zcela opuštěno v šedesátých letech 20. století po té, co přestala být využívána karavanní cesta, na níž město leží. Jeho rozvoj ztratil udržitelnost – přesto, že město i jeho budovy vesměs splňovaly kritéria udržitelné výstavby, stanovená Agendou 21. foto HedvabnaStezka.cz [on line], dostupné na <http://www.hedvabnastezka.cz> [vid. 15. 8. 2014]. Osud města je současně příkladem společensko-kulturních procesů, na které společnost (zatím) nedokáže reagovat: nedokáže je předvídat ani ovlivnit jejich průběh. Obdobnou povahu mají i dopady některých přírodních událostí.⁶

⁵ Uvedený náhled je podložený dobrou znalostí situace i recentního vývoje ve více sociálně i kulturně vyloučených lokalitách: nepřehlídí hodnoty ani vztahy, které v takových podmínkách existují a fungují, ani je nepoměřuje měřítkem hodnot a komunikačních a vztahových standardů majoritní společnosti. Analytická studie deprivované lokality Liščina v Ostravě, z níž autor publikoval pouze fragmenty (Šourek 2013), ukazuje postupy, které mohou vést k rehabilitaci takových území, potažmo komunit: vesměs jsou založené na respektu k existujícímu, jakkoliv alternativnímu společensko-kulturnímu kapitálu, kterým vyloučená komunita a její příslušníci disponují, a na jeho

megaepochu metalurgizace, literaizace a urbanizace (Krejčí 2002) vedly ke zrodu města jako fenoménu a instituce, a také procesy, které se podílejí na vzniku a rozvoji měst až do současnosti. Dobrou oporu utváření nezastřeného názoru poskytne již jazykový výklad slova *komunikace* – je ovšem třeba oprostít se od *specializmu*, zužujícího náhled i chápání na základě profesního zaměření či habitu. Slovník spisovného jazyka českého mezi významy uvádí mimo jiné různé způsoby fyzické *dopravy* – a v jejím rámci je třeba vnímat i to, co se dopravuje – *telefonní komunikaci, jazyk jako nástroj komunikace, sdělování, dorozumívání. Komunikací je zřejmě také zprostředkování – sňatku, sdělení – nebo obchodu* (tamtéž), a ke *zprostředkováním* se pojí *mediace*. Reprezentantem, přesněji nosičem komunikace jsou také *masová média*. McLuhan (2011) (vedle osvětlení fenoménu *specializmu*) ukazuje, jaké bohatství forem mají *média* v současnosti: vedle sdělovacích prostředků komunikace probíhá prostřednictvím filmu, knih nebo *elektronických sítí. Médii* jsou ovšem také *peníze, ošacení, samozřejmě automobily, ...: komunikací ve smyslu přenosu sociálních, společensko-kulturních signálů* jsou i naše *byty* stejně jako *reklama*. Fenomén reklamy je rozhraním mezi McLuhanovými a Habermasovými (1981) náhledy na komunikaci. Habermasovo *komunikativní jednání* je atributem občanské společnosti, která je přítomna v *polis*, zatímco jeho *instrumentální jednání* je bližší McLuhanovu náhledu, zaměřenému na člověka a jeho individuální potřeby dříve, než na společnost: (komunikační) *média* McLuhan označuje a ukazuje jako *extenze člověka*. Pojem urbánní komunikace zahrnuje ty i ony vesměs.

O komunikaci v kontextu města píše také Engels (1949): [*novověká*] *Města se stala nejen dílnou a tržištěm, ale i intelektuálním centrem společnosti ...* Nikoliv překvapivě věnuje Engels pozornost především komunikaci fyzické: „dílnu“ připomíná jako místem přenosu, tedy *komunikace* surovin, práce a kapitálu do výrobku, který se stává statkem, jehož užitek je na tržišti *zcizován - komunikován* odběrateli, aby uspokojil jeho potřeby. Spotřeba, potažmo konzumace má rovněž *komunikační podstatu* - z více hledisek: posouvá, tedy *komunikuje* stav potřeby do stavu saturace, *objekt konzumace* při tom vesměs mění svoji polohu, často i vlastníka ... Výroba, obchod i spotřeba potřebují – konzumují - suroviny, energie a práci: ty je třeba dopravit do místa spotřeby. Běžně se hovoří o dopravě a *zásobování*, o dopravní síti a inženýrské infrastruktuře: vesměs o dalších, evidentních formách *komunikace*. Jedná se však o *urbánní komunikaci*? Je rozhodujícím atributem v tomto ohledu, zda se odehrává ve městě, nebo je to – tak, jak v předešle uvedených případech – *společnostní zakotvení procesů*? A pokud je *společnostní povaha* nepominutelným předpokladem *urbánní komunikace*, splňuje městská inženýrská infrastruktura – vodovodní a kanalizační síť, doprava a její trasy, rozvod elektřiny, plynu, případně tepla, a také sdělovací kabely a přenosová zařízení - takovou

rozvoji – rozhodně ne na jeho potlačování nebo vtěsnávání do majoritních šablon. Malá, výrazně substandardní intenzita (o kvalitě nemluvě) komunikace mezi komunitou, která takovou lokalitu obývá, a „okolním světem“, stejně jako nedobrá úroveň vztahů okolí a obyvatelů lokality navzájem jsou nicméně skutečností, kterou vesměs potvrzují sami příslušníci vyloučené komunity i sociální pracovníci dlouhodobě působící v těchto lokalitách. Komunikační deficit, propagující se i do všeobecně přijímaného označení *vyloučených lokalit*, je spojuje s jinými úpadkovými územími – například s uvedenými *brownfieldy*. Tato práce ukáže, že je to atribut substanciální – a spojitost na něm založená rozhodně ne náhodná nebo povrchní.

⁶ Společensko-politickými případy takového druhu se systematicky zabýval Ulrich Beck (2009): dovozuje, že objem a závažnost jejich dopadů v souvislosti s aktuální fází globalizace stoupá. Jeho argumentace nicméně nezpochybnuje závěry studií o trvalých změnách přírodního rámce, které mají zásadní negativní dopad na využitelnost tradičních sídelních lokalit (Petr 2015). Příkladem takové situace je *zplavování rozsáhlých území v souvislosti se vzestupem hladiny světového oceánu*. Ukazuje se, že populace, respektive obce ekonomicky rozvinutější a více urbanizovaných regionů dokáží takovým výzvám čelit, aniž by sídlo opustily (Petr 2015: Miami, Florida) – na rozdíl od ekonomicky méně rozvinutých a méně urbanizovaných oblastí, kde jako jediná perspektiva bývá záhy přijato opuštění (Petr 2015: Kiribati).

podmínku⁷?

Do výrobních, distribučních, zásobovacích a jiných materiálních procesů, příznačných pro fungování města i jeho misi vstupují – jsou *komunikovány* – také znalosti, tedy hodnoty ne-materiální povahy. Význam *komunikace* pro jejich rozvoj naznačují nálezy překvapivě vyspělých výrobků – kostěných hrotů harpun, korálek, ale i rytin a symbolických maleb, pocházejících ze středního paleolitu⁸: jejich výskyt je vesměs spojen s nebývale – a pouze přechodně – vysokou koncentrací obyvatel v prehistorických sídlištích. Vědomé potřebě intenzivnější *komunikace*, která stále ještě byla vázána na sdílení místa a na osobní setkání, pak Jacobs (2012) přisuzuje vznik prvních měst před nejméně deseti tisíci lety. V rozporu s tradiční historickou antropologií přesvědčivě ukazuje, že to byla právě tato potřeba *komunikace* – obchodu, shromažďování zásob, získávání a předávání znalostí i správy zdrojů a vlastnictví – která vedla ke vzniku trvalých sídlišť. Agrarizaci (podle Jacobs) nenásledoval bezprostředně vznik vesnických sídel uprostřed polností: v souvislosti s přerozdělováním úrody a odchovaných zvířat a jejich směny za jiné suroviny a zboží vznikla jako první města – vesnická sídla vznikla teprve druhotně jako městské statky.

Jakmile se stane zřejmou komunikační podstata práce, obchodu, uspokojování potřeb – obživy, spolupráce, získávání a ochrany majetku, obrany, osobního a společnostního rozvoje – stává se evidentní i komunikační východisko *polis* a města. V knize *The Human Condition* z roku 1958 Arendt (1998) výmluvně postuluje a prověřuje základní kategorie *vita activa - labor, work, action*, aby o 20 let později v *The Life of the Mind* (Arendt 1981) přidala trojici základních schopností *vita contemplativa - thinking, willing, judging*. Prostorem úvah Arendt je *polis*: vztah lidské, mezilidské i společenské komunikace hodnot materiálních i společensko-kulturních na jedné straně a města jako enklávy prostředí, vytvářeného stavební činností člověka, na straně druhé nemusí být zřetelný. Clark (1995) však ukazuje, že jsou to právě *vztahy ve společnosti a střety společenských sil, zapojených do tvorby a přivlastňování hodnot prostředí, vytvářeného stavební činností člověka*, které determinují rozvoj měst a lokalit. Vztahy přitom jsou rovněž formou *komunikace* – o střetech společenských sil nemluvě.

Rozpětí mezi Habermasovým *komunikativním jednáním [...] občanské diskuse* a Engelsovou *dílnou a tržištěm* je obrovské: navíc, stranou pozornosti doposud zůstala percepce – tedy příjem, potažmo přenos, *komunikace* estetických, společenských a psychologických hodnot, jimiž prostředí města oplývá. Náplň a smysl *urbánní komunikace* se tak mohou zdát nepřehlednými – ovšem jen dokud zůstane bez povšimnutí, že kterýkoliv její případ spadá z hlediska obsahu do jedné ze tří kategorií – materiální, sociální nebo kulturní v civilizačním slova smyslu (Šourek 2013). Způsob komunikace pak může být fyzický – nebo ne-materiální: k oběma se tato práce ještě vrátí, aby je alespoň předběžně identifikovala. Z hlediska obsahu i způsobu je *urbánní komunikace* univerzální, jedinečná je kvalitou, bohatstvím forem a pestrostí obsahu, intenzitou a bezprostředností. Významné je zřejmě zásadní společenské zakotvení *urbánní komunikace*, zřetelně přítomné ve všech citovaných náhledech. Uvádí je i Engels, jehož materialismem nadměrně zatížený postoj by měl inklinovat k bagatelizaci kulturně-civilizačních východisek.

Pasáž, věnovaná technické infrastruktuře měst, však upozornila na nejistou, pokud

⁷ Atribut *společnostní* zavádí a komparací ke *společenskému*, případně *sociálnímu* vymezuje Krejčí (2002 s. 12). Tato práce se pojmu s výhodou přidrží jako přílehavějšího pro některé případy, než *společenský* i *sociální*.

⁸ Kultury, které vytvořily tyto nečekaně vyspělé produkty, trvaly jen několik tisíc, spíše set let, než zanikly: postupné plošné rozšiřování obdobně vyspělého „know-how“ pak začíná teprve o 30 až 40 tisíc let později. Tyto „oázy předstihu ve vývoji“ se vesměs vyznačují nebývale vysokou koncentrací lidí v jedné oblasti: výjimečné velikosti společenství je přisuzován důsledek zvýšené intenzity *komunikace*, která zahrnovala i ne-materiální hodnoty a iniciovala tak rozvoj duševních schopností jedinců i celé populace (Walter 2015).



obr. 3: podstata, spočívající v deficitu urbánní komunikace, spojuje industriální odkaz nebo „brownfield“ (vpravo zaniklá železniční stanice Kladno – Dubí. foto Odborové sdružení železničářů [on line], dostupné na <http://www.oszkladno.cz> [vid. 12. 8. 2014].) i sociálně a kulturně vyloučenou lokalitu – „sociální brownfield“ (vlevo sídliště Chanov, Most. foto archiv autora)

se týče společností povahy, potažmo zařazení tak evidentního případu komunikace, jakým je zásobování vodou a energiemi, odvod odpadních vod, přenosové sítě sdělovacích a datových médií, a také doprava – nejen nákladů, ale i osob ve městech. Je společností aspekt inherentní vlastností *urbánní komunikace*, nebo se některé její případy či druhy bez něj obejdou?

1.3 Společností zakotvení urbánní komunikace

Odebrání přívlásku *urbánní* technické infrastruktury měst se vzpírá habituálnímu vnímání. Podobně odtažitý se ovšem zdá být i náhled její společností povahy. Uvědomění si role technické infrastruktury a přínosů jejího rozvoje v kulturně-civilizačním vývoji lidstva překonává deficit společností náhledu na ni, řeší předložené dilema – a potvrzuje její postavení mezi jinými druhy *urbánní komunikace*. Koncentrace lidí ve městech byla připomenuta jako faktor kulturně-civilizačního vývoje ve více ohledech: bez vyřešení zásobování potravinami a pitnou vodou a likvidace odpadu by však technicky, z materiálních důvodů – potřeby zajištění výživy i z důvodů zdravotně-hygienických – byla limitována počty, které historie potvrzuje jako sub-optimální. Elektrifikace a plynofikace přinesly další zlepšení hygienických podmínek, které do té doby imitovaly kvalitu života ve městech a jeho sociálních podmínky. Obě dvě, byť nerovným dílem, prostřednictvím veřejného osvětlení zásadním způsobem zlepšily bezpečnostní podmínky; snad ještě podstatnější je jejich příspěvek k možnostem pohybu ve městech: plynové a elektrické veřejné osvětlení prodloužilo „provozní dobu“ měst, a tím podpořilo růst jejich produkce i „intelektuální kapacity“. Plynové a elektrické osvětlení veřejných prostorů divadel, přednáškových sál – i hospod – podpořilo rozvoj různých forem komunikace (nejen) společensko-kulturních hodnot ve společnosti. Praktické uplatnění elektřiny ve výrobě, v domácnostech (a také v dopravě), produkce a masové využití energetických plynů, osvětlení interiérů i veřejných interiérů, podmíněné moderními způsoby distribuce energií – (městskou) technickou infrastrukturou - akcelerovaly společensko-kulturní rozvoj i vzestup materiálních podmínek života lidí způsobem, který neměl srovnání, dokud jejich civilizační, kulturní i sociální působení nezastínil rozvoj a globální uplatnění elektronických sdělovacích médií. Připomínat přínosy posledně uvedených by bylo nadbytečné – i předchozí příklady jsou notorií: podstatné je, že přesvědčivě ukazují, že v kontextu rozvoje měst jsou společností aspekty technické infrastruktury ne méně důležité, než náhledy technické – a že technická infrastruktura náleží k ostatním formám *urbánní komunikace*, vesměs vykazujícím *inherentní atribut společností charakteristiky a zakotvení*.

2 Urbánní komunikace ve veřejném prostoru

Ke dvěma uvedeným společným aspektům procesů úpadku, potažmo ne-udržitelného rozvoje lokalit prostředí, vytvářeného stavební činností člověka – k univerzalitě ve vztahu k původní funkci lokality a k popírání základních principů *polis* – se připojuje ještě třetí: všechny tyto procesy mají povahu komunikace a odehrávají se ve veřejném prostoru. Veřejný prostor je platformou komunikace v kontextu sídelní struktury, ať už se jedná o fyzický veřejný prostor města nebo o virtuální veřejný prostor sociální, kulturní a civilizační komunikace, v jejímž rámci si zaslouží zvýraznění interakce ekonomické, administrativní, politické, a také intelektuální v nejširším slova smyslu. Virtuální veřejný prostor je prostorem médií: dnes zahrnuje denní tisk, rozhlas a televizi, časopisy, knihy, film, veřejně distribuované digitální nosiče slova, hudby, a obrazu, samozřejmě internet a nejrůznější jeho produkty ...⁹ Počínaje rozšířením tištěných médií, nejpozději s rozvojem elektronických sdělovacích technologií (elektrický telegraf 1836 a 1839), sociální a společensko-kulturní komunikace částečně opouští fyzickou platformu: ale ani v budoucnu ji pravděpodobně neopustí zcela. Urbánní veřejný prostor, zahrnující ulice, náměstí, parky, silnice, ..., ale i stoy, tržiště, veřejné budovy a četné další jeho prostorové a funkční varianty, je historickou, současnou, a vše nasvědčuje tomu, že i budoucí platformou komunikace mezi různými částmi sídelní struktury – a mezi lidmi, jednotlivými složkami obce a společnostmi navzájem. Fyzický a virtuální veřejný prostor si v průběhu času částečně předávají a vyměňují dílčí role – ale nekonkurují si, naopak: jeden supluje indispozici či deficit druhého a překonává překážky v něm. Typickým příkladem takové spolupráce je „virtuální zpřístupnění pro veřejnost“ – „zveřejnění“ - soukromých pozemků a budov, ale i koncertních sálů nebo sportovních stadiónů prostřednictvím sdělovacích médií či knih.

2.1 Urbánní veřejný prostor

Virtuální veřejný prostor se stal nezávislým na struktuře města i sídelní struktury: označení *urbánní* budiž ponecháno pouze tomu fyzickému. Atributem *urbánního veřejného prostoru* je na jedné straně přístupnost veřejnosti – ať už neomezená fyzická v případě prostoru, který je veřejným statkem, nebo omezená či regulovaná v případě statků smíšených, nebo dokonce jen vizuální – jako v případě soukromých zahrad, které veřejnost může „konzumovat“ pohledem přes plot. *Urbánní veřejný prostor* zahrnuje exteriér – veřejná prostranství - stejně jako interiéry budov – pokud jsou veřejně přístupné. Ve všech těchto prostorách probíhá *urbánní komunikace* – ovšem, díky virtuálnímu veřejnému prostoru, nejen v nich. Druhou vymezující vlastností *urbánního veřejného prostoru* je pak *urbanita* ve smyslu bezprostředního fyzického kontaktu s tou částí syntetického životního prostředí, na jehož formování se podstatným způsobem podílela stavební činnost člověka, a která vykazuje materiální i společensko-kulturní znaky *města* (srv. Kejíř 1998, Sokol 1998). Jakémukoliv prostoru, který má oba dva atributy – „veřejnost“ i *urbanitu* – náleží označení *urbánní veřejný prostor*^{10 11}.

⁹ Naproti tomu divadlo, koncerty nebo výstavy výtvarného umění, jakkoliv jejich podstata je duchovní – nemateriální, probíhají ve fyzickém prostoru, který sice není veřejným statkem, přesto však se jedná o prostor veřejné komunikace a v tomto smyslu o součást veřejného prostoru.

¹⁰ Přívlastku *urbánní* při tom bez dalšího nenáleží jakákoliv kvalitativní konotace.

¹¹ Jak už bylo připomenuto, *veřejný urbánní prostor* se neidentifikuje (pouze) s *veřejným statkem* ve smyslu ekonomickém: *veřejný* je z ekonomického hlediska takový statek, který se spotřebou nezmenšuje a z jehož spotřeby není možné nikoho vyloučit. Ulice je tedy zřejmě veřejným statkem, zatímco zážitek divadelního představení se sice (teoreticky) „nerozměňuje“ s rostoucím počtem diváků, z jeho fyzické konzumace jsou však vyloučeni ti, kteří si nekoupili vstupenku. Divadelní představení je z ekonomického hlediska klubovým statkem – zatímco přeplněná městská pláž, na niž není vstup zpoplatněn ani jinak regulován, je statkem smíšeným. Z hlediska fungování *polis* však

Vedle uvedené – existenciální definice *urbánního veřejného prostoru* se nabízí také definice analytická: *Urbánní veřejný prostor je takový fyzický prostor, ve kterém probíhá urbánní komunikace*. Jednoduchost takové definice možná hraničí s tautologií – ale jen zdánlivě: snad je satisfakcí za obtíže, se kterými se musela vyrovnat definice *urbánní komunikace*. V definici *veřejného prostoru* je spontánně očekávána *veřejnost*: ta však – *prostřednictvím společnosti* – je jako inherentní atribut přítomna v *urbánní komunikaci* – ve vztahu k *urbánnímu veřejnému prostoru* by pak vzhledem k navržené definici bylo nadbytečné připomínat ji. *Urbánní veřejný prostor* je prostorem multifunkčním a různorodým¹²: zahrnuje *prostor občanské diskuse* v habermasovském duchu stejně jako Engelsovu *dílnu* (například v případě stavenišť, příznačných v kontextu města) i McLuhanův (2011) *prostor mediálních extenzí člověka a místo konzumu*; je ovšem také scénou *vita contemplativa* Arendt (1981).

2.2 Hypotéza: urbánní komunikace ve veřejném prostoru východiskem udržitelného rozvoje města

Ukazuje se, že vitální veřejný prostor, komplexní ve smyslu dostupnosti širokého spektra sociálních, kulturně-civilizačních i materiálních hodnot, může být ztotožněn s dobře fungující komunikační základnou města. Na druhou stranu „brownfieldy“, označené v předchozí kapitole jako etalon negace udržitelného rozvoje města, z podstaty indikují deficit komunikace. To nasvědčuje hypotéze: *Komplexní urbánní komunikace ve vitálním urbánním veřejném prostoru je východiskem (trvale) udržitelného rozvoje města, potažmo sídelní struktury*. Odvozena logicky z popsanych skutečností, hypotéza se zdá být docela robustní.

3 Realita: konfrontace hypotézy

První pohled stejně jako zevrubné zkoumání územního plánu, který je z dnešního pohledu možné označit jako tradiční, odhaluje ohnisko jeho soustředění: funkce a způsoby využití ploch. Exekutivní územní plánování předepisuje vlastníkům pozemků, jak mají nakládat se svým majetkem dnes i v desetiletí vzdálené budoucnosti – přesto, že jeho předpovědi v konfrontaci s vývojem potřeb města a podmínek jeho rozvoje opakovaně selhávají. Co hůř, v rámci tohoto přístupu, který je produktem úpadku epochy průmyslové moderny (Bauman 2006, s. 29 a d.), urbánnímu veřejnému prostoru jako pouhému „co zbylo mezi funkčními plochami“ se dostává jen okrajové, pokud vůbec nějaké kompetentní pozornosti. Urbánní komunikace – pokud vůbec vstupuje do takového uvažování – je považována za cosi samozřejmého, a především v poloze společensko-kulturních hodnot nezávislého na přístupu a práci urbanistů: je zanedbávána, až se nakonec zákonitě projeví její deficit.

3.1 Příklady udržitelného a ne-udržitelného rozvoje

Moderní historie a současnost evropských měst je sborníkem případových studií udržitelného – nebo ne-udržitelného rozvoje (Jacobs 2012), který nabízí příklady výsledků

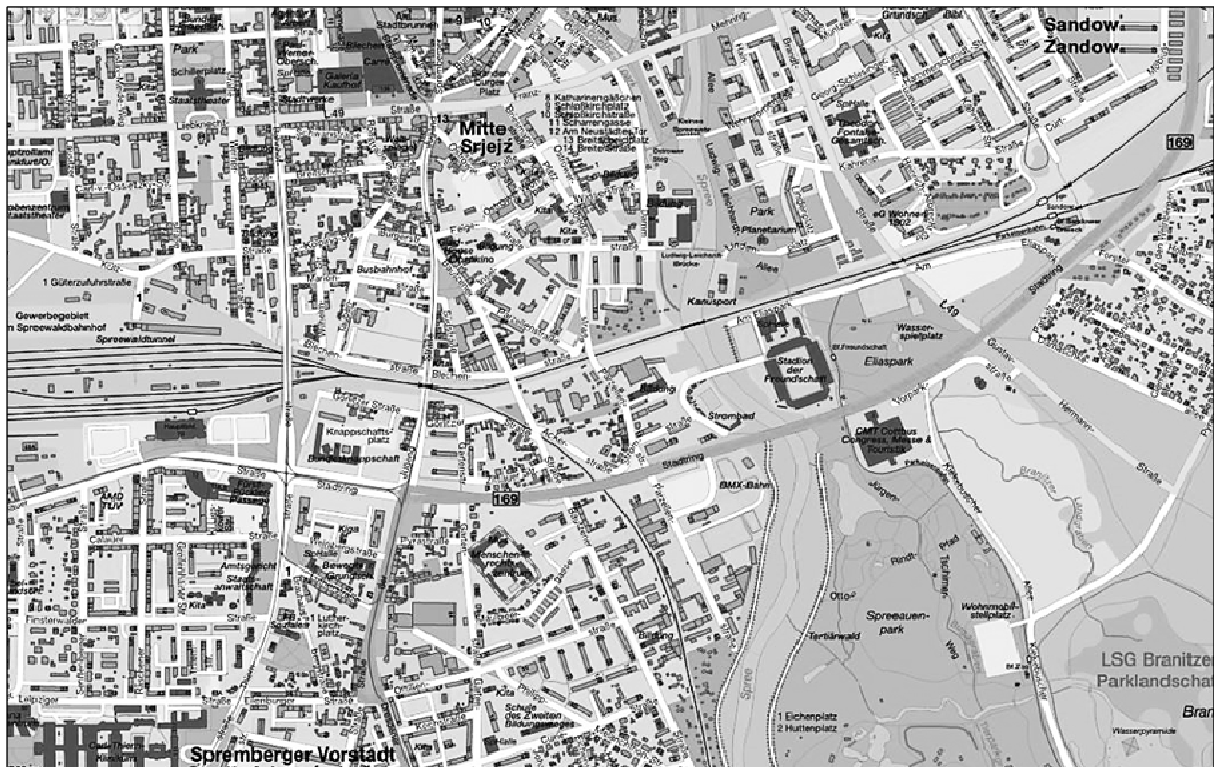
divadelní sál stejně jako městská pláž, na které není kam se posadit, zůstávají platformou veřejné společensko-kulturní komunikace, a tedy fyzickým veřejným prostorem.

¹² Ve světle předložených charakteristik a vymezení pojmů jednak *urbánní komunikace*, jednak *urbánního veřejného prostoru*, první se ukazuje jako funkce druhého. Takový vztah nasvědčuje postupu explanace od *argumentu* k *funkci*, od veřejného prostoru ke komunikaci – tedy postupu opačnému, než uplatnila tato práce. Přijatá posloupnost se ovšem spíše než k matematické logice vztahu příklání k historii, principům vzniku a rozvoje obou: ty, jako v řadě jiných případů, směřovaly od potřeby k jejímu naplnění prostřednictvím „nástroje“. Urbánní veřejný prostor byl „odvozen“ od potřeby komunikace, stal se „nástrojem“, platformou jejího naplnění a uplatnění. To také, mimo jiné, vysvětluje, proč se řada atributů, aplikovaných při vymezení pojmu *urbánní komunikace*, objevuje také mezi charakteristikami fenoménu *města*.

dvou základních přístupů k plánování rozvoje měst. Jeden byl právě přiblížen, druhý je takřka jeho opakem svým zaměřením na urbánní veřejný prostor – a komunikaci společensko-kulturních hodnot v něm především. Ten se uplatňoval všeobecně až do sklonku moderní éry na konci tak zvaného *dlouhého devatenáctého století* (Zatloukal 2002), tedy do první světové války, po níž plánování rozvoje měst postupně ovládl první z obou přístupů¹³.

Současná situace měst na východě Německa nabízí zřetelné porovnání výsledků obou přístupů: v důsledku ekonomické nerovnováhy tak zvaných původních a nových spolkových zemí, města v nových spolkových zemích znovu-sjednoceného Německa čelí dramatickému poklesu populace. Obyvatelé, kteří neodešli, však nejsou na území měst rozptýlení rovnoměrně: obývají převážně domy podél historických ulic a náměstí, založených v 19. století a dříve, zatímco sídliště, systematicky naplánovaná po druhé světové válce, jsou vylištěna a domy v nich jsou opuštěné navzdory dobrému technickému stavu i vyššímu počátečnímu uživatelskému komfortu.

V průběhu 20. století rozvoj měst překročil hranice, vytýčené rozmachem *dlouhého devatenáctého století*. Průmyslové a dělnické čtvrti začaly představovat cosi negativního, pro co Smith (1979) a další zavedli označení *gap* – „díra“ mezi prosperujícími obchodními a administrativními centry s divadly, muzei a galeriemi, a novými, moderně plánovanými obytnými čtvrtěmi, které vyrostly na předměstí. Krátce na to, díky svým negativním



¹³ Tato konstatace nechce být paušalizujícím odsudkem *Athénské charty – souboru zásad moderního urbanismu*, přijatého na konferenci CIAM v roce 1933 (Hrůza 2014). Její reakce na dopady a projevy předchozího bouřlivého vývoje je přirozená a zákonitá – a přijaté principy jsou v řadě ohledů objektivní a neztrácejí platnost: sporné jsou jejich interpretace a aplikace; podstatnější, než chybná řešení problémů, na něž se Athénská charta zaměřila, je přehlížení problémů jiných. Na důrazu, který klade na hygienické parametry výstavby – oslunění, čistý vzduch, dostatek prostoru – není nic špatného – pokud by všem nebyl uplatňován schematicky, bez ohledu na parametry sociální a kulturní povahy. Charakteristická je chybná interpretace, ba přivítání „odosobnění, odspolečenštění“ dopravy ve městech, komentované v kap. 1.2. Idea funkčního zónování a protežování obytné funkce na úkor výroby a dalších ekonomicky produktivních funkcí je pochopitelná jako reakce na skutečně nedobré hygienické podmínky ve městech 19. století, ale stěží se slučuje s principy komplexního města (Jacobs 2012).

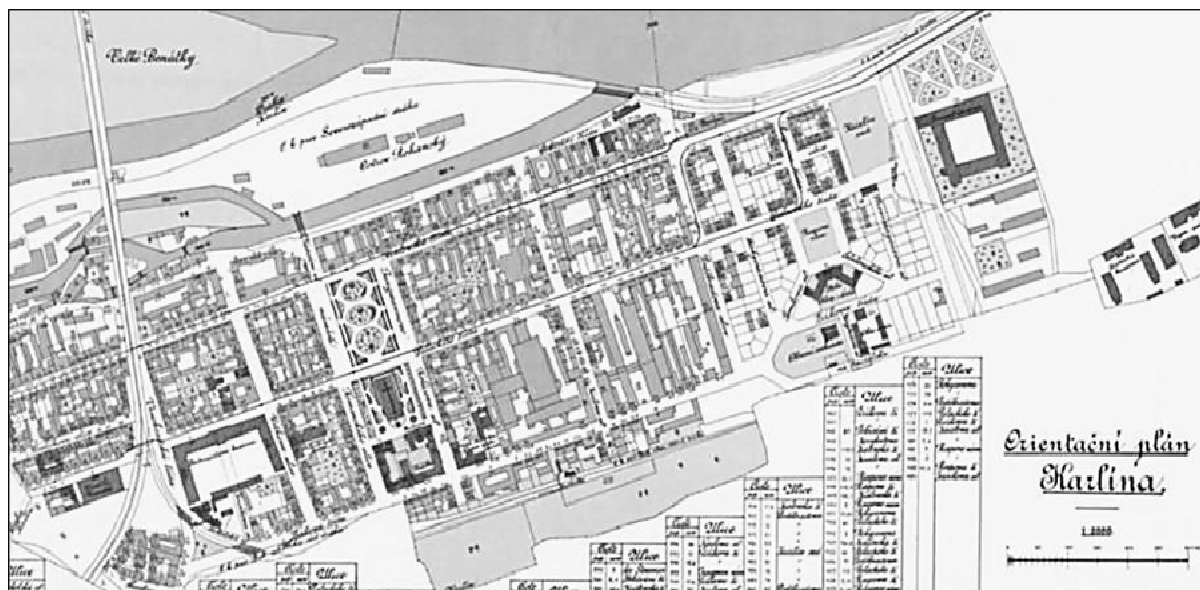


obr. 4: počet obyvatel města Cottbus na východě Německa od znovusjednocení v roce 1989 klesl ze 140 na dnešních méně než 100 tis. (a dále klesá). Na plánu města je možné identifikovat kompaktní zástavbu městského centra (Mitte), založeného v raném středověku, a panelovou zástavbu sídlišť ve čtvrtích Sendow a Spremberger Vorstadt. Údaje městské správy o hustotě obyvatel v centru jsou přiměřené velikosti sídla a charakteru zástavby, ve čtvrtích mimo nejužší centrum je ovšem hustota na méně než třetině kapacity zástavby. Výmluvné je i srovnání záběrů z centra a ze sídlišť (za povšimnutí stojí velmi dobrý technický stav domů na sídlištích). zdroj Stadt Cottbus [on line], dostupné na <http://www.cottbus.de> [vid. 13. 8. 2014], foto Fotocommunity [on line], dostupné na <http://www.fotocommunity.de>, [vid. 12. 8. 2014].

externalitám, průmysl začal být vnímán v *gap* jako nežádoucí – a současně parcelace 19. století přestala vyhovovat jeho prostorovým nárokům. Spolu s průmyslovou výrobou začaly do nových, monofunkčních lokalit dále na periferii přesídlovat další produkční aktivity – nakonec včetně administrativy – vesměs málo schopné podnitit vznik a rozvoj urbánního veřejného prostoru: nová „města duchů“ tak-tak žijí osm hodin denně, zatímco v *gap* se rozbíhá pozemková spekulace (Clark 1995). V jejím důsledku původní obyvatelé musejí opustit své byty. Brzy v *gap* zbyde jen původní síť stísněných uliček a plácků: pečlivě propočtené – a vysoce ziskové – investice však tuto stoletou kostru časem promění ve vitální veřejný prostor zpravidla od základu přestavěného území. Gentrifikované lokality původního *gap* – prstence se stanou „dobrymi adresami“¹⁴, saturovanými veškerými benefity dobře fungujícího, příhodně dimenzovaného a komfortně vybaveného urbánního veřejného prostoru. Nové, moderně naplánované čtvrti na předměstí nedokáží konkurovat zastavovacímu plánu, nakreslenému v 19. století: řada z nich začne upadat brzy po dokončení výstavby.

¹⁴ Uvozovky zde odkazují na celkovou bilanci společensko-kulturních i materiálních hodnot, která je v případě gentrifkace zpravidla negativní. Charakteristickým rysem přerodu upadající lokality – nejčastěji rezidenční - cestou gentrifkace je proměna sociální skladby uživatelů: původní uživatelé, vesměs lidé s nižšími příjmy i sociálním statusem, lokalitu opouštějí, přestávají navštěvovat či jinak užívat – zpravidla tak či onak nedobrovolně - a jejich sociální situace se při tom často dále zhoršuje; lokalita – budovy, veřejný prostor i městská infrastruktura – jsou podrobeny intenzivní přestavbě, směřující nejen k odstranění opotřebení, ale ke zvýšení standardu, a lokalitu pak začínají navštěvovat, užívat, nebo zabydlují noví obyvatelé – vesměs zámožnější a s vyšším sociálním statusem. Hybatelem gentrifkace je zpravidla soukromý sektor – developer, pro kterého je gentrifkace podnikatelským projektem, jehož cílem je vytvořit zisk a zvýšit hodnotu svých aktiv – bez ohledu na bilanci aktiv z pohledu společnosti. Ta ztrácí zejména část beztak nevelkého sociálního, ale i kulturního kapitálu původních obyvatel, často i – zbytečně – materiální hodnoty původních stavební substance, která podlehne falešnému dogmatu tak zvaného nákladového schodku (Šourek 2011).

V určitém smyslu opačný princip ve vztahu k regeneraci upadnuvší lokality reprezentuje princip *incumbent upgrading*. Jeho iniciátory i realizátory jsou především její původní uživatelé, často formálně i neformálně sdružení v lokální občanské iniciativě. Lokalita se proměňuje k lepšímu jen postupně a nikoliv radikálně – tak, jak to odpovídá finančním možnostem „stakeholderů“ procesu, které jsou omezené ve srovnání s intenzitou vstupu profesionálního developera. Nedochozí však k výrazné migraci obyvatel, sociální status lokality se nemění skokem – s příchodem nové komunity jako v případě gentrifkace - přesto však stoupá častěji, než stagnuje nebo dokonce klesá. Výsledkem úspěšného *incumbent upgrading* je nikoliv „exkluzivní“, ale přesto *dobrá adresa*, udržitelné *dobré sousedství*, užívané stabilní, prosperující komunitou. (Clark 1995)



3.2 Zděděný veřejný prostor: živý odkaz

Urbánní veřejný prostor dneška je z větší části dědictvím minulých dob: to platí pro jeho rozsah, a ještě více, pokud jde o jeho význam v rámci města. Zděděný veřejný prostor (nejen) center evropských měst komunikuje i dnes srozumitelným a přitažlivým jazykem, je vitální i vysoce ceněný. Jeho založení je nejčastěji starší, 19. století ho v mnoha případech dotvořilo veřejnými budovami i z hlediska prostorového, často mu také dalo funkce odlišné od původních. Dnes je zpravidla uchováván jako hodnotný odkaz, a pokud se přece objeví potřeba měnit ho nějakým způsobem, vesměs spočívá v obnově jeho funkční komplexity cestou omezení ploch, vyhrazených pro motorovou dopravu, a v jejich navrácení chodcům. Historie i fungování zděděného veřejného prostoru výmluvně naznačují jak jeho potenciál udržitelného rozvoje, tak jeho působení ve prospěch udržitelného rozvoje města.

Odlíšnou část stavebního odkazu minulosti reprezentují dělnická sídliště – obytné čtvrti a lokality, vybudované před druhou světovou válkou, většinou dříve - až do poloviny 19. století, často v území budoucí *gap*. Přísně nízkonákladový přístup vytvořil v těchto lokalitách veřejný prostor, který je omezený jak rozměrově, tak pokud se plánovaných benefitů týče. Přesto se tento veřejný prostor ukazuje jako velmi dobře adaptovatelný vzhledem k potřebám i očekáváním náročných obyvatel v 21. století – ať už cestou *gentrifikace*, nebo cestou postupných drobných intervencí – *incumbent upgrading* (viz ¹⁸). Nakonec se regenerovaný a revitalizovaný veřejný prostor někdejších *gap* – *lokalit* ukazuje jako atraktivnější i vitálnější než veřejný prostor poválečných sídlišť, vyprojektovaných metodami, které se soustředí především na funkce a způsoby využití ploch. Rozdíl spočívá v intenzitě, kvalitě a komplexitě komunikace v jednom a druhém případě fyzického veřejného prostoru: starší z obou veřejných prostorů je pak na tom lépe jak z hlediska atraktivity a každodenní vitality, tak pokud se udržitelnosti rozvoje týče.

Specifickou problematiku z hlediska dispozice k *urbánní komunikaci*, respektive z hlediska *urbánního veřejného prostoru* konečně představují výrobní areály. Továrny často postupně zabíraly rozsáhlá území na okrajích měst: při tom vytlačovaly původní městské – většinou marginální – nebo zemědělské využití. Jejich rozloha nezdědkala konkurovala původním rozměrům města. Jejich zástavba zpočátku zpravidla sledovala původní uliční nebo silniční síť, v její stopě zůstával mezi výrobními objekty volný prostor; vesměs to však nebyl veřejný prostor, veřejnost byla vyloučena z jeho užívání a prostor nenesl odpovídající městské funkce. Rozvoj výroby a výrobních technologií časem vymazal venkovní prostory: ty byly pohlceny přilehlými halami, které narostly do bezprecedentních rozměrů. Praxe, i když zatím



obr. 5: Karlín, pražské předměstí založené r. 1814 jako komplexní město na jednoduchém šachovnicovém rastru ulic a náměstí, překonal svoji „ušmudlanou“ průmyslovou minulost a od počátku 21. století prožívá relativně úspěšnou obnovu prostřednictvím profesionálního nemovitostního developmentu (nahore vlevo Karlín Group: Vision Hall, foto Karlin Group) i drobných „sousedských modernizací“ (vpravo foto Mapy.cz [on line], dostupné na <https://www.mapy.cz> [vid. 13. 8. 2014]). Mapa z r. 1914 na předchozí straně zachycuje stav kolem r. 1910 – zdroj Geoportál Praha [on line], dostupné na www.geoportalpraha.cz [vid. 12. 8. 2014].

méně častá, potvrzuje proveditelnost metody revitalizace, odvozené indukci ze stavebního vývoje výrobního areálu: *má-li být regenerován (nejen) průmyslový brownfield, je třeba rekonstruovat síť a funkce fyzického veřejného prostoru.* A to samé je třeba podniknout, jakmile se projeví první příznaky stagnace, aby se předešlo jeho rozvoji a prohlubování úpadku. Taková příležitost ovšem zpravidla bývá přehlédnuta a promeškána ...



obr. 6: zástavba enklávy kolem torza Invalidovny (1731 – 1737) na zbytku někdejšího Špitálského pole východně od Karlína je produktem moderního plánování a výstavby socialistického Československa. Počátku 21. století se dočkala v relativně dobrém technickém stavu, volné plochy nabízejí kromě parkovišť i zeleň, dopravní obsluha je vynikající (v lokalitě je stanice metra, po přiléhající Sokolovské třídě jezdí tramvaje), atraktivitou a bonitou sídliště Invalidovna však zřetelně zaostává za postupně revitalizovaným Karlínem. zdroj Mapy.cz [on line], dostupné na <https://www.mapy.cz> [vid. 13. 8. 2014] (mapa), foto archiv autora.



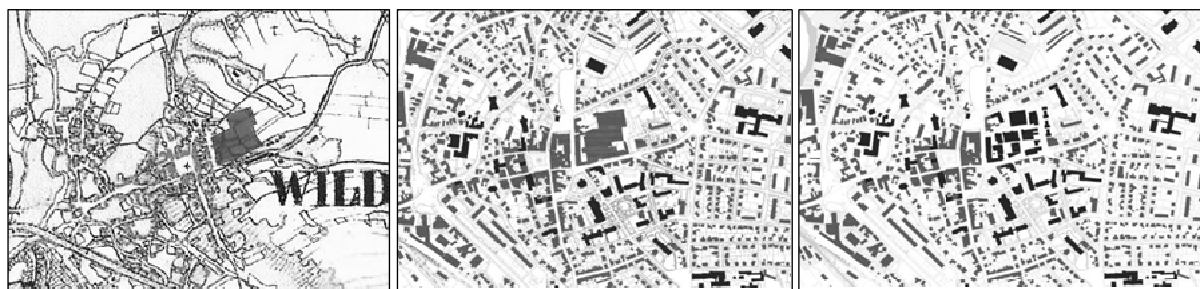
obr. 7: po té, co jim počátkem 20. století začal být Karlín těsný, průmyslové podniky směřovaly nejčastěji do Libně a Vysočan; lokalitu Invalidovna „přeskočily“ – vytvořily tak prostor pro sídliště, ilustrované předchozím obrázkem. Z hlediska geometrické vzdálenosti i dopravního spojení do centra metropole by na počátku 21. století obě lokality – Invalidovna i Vysočany – měly být atraktivní: jejich „kolonizace“ novou administrativní výstavbou (vlevo Futurama Park v Invalidovně, foto Futurama Business Park [on line], <http://www.futuramabp.cz> [vid. 13. 8. 2014]) však pokračuje v chybném přístupu k veřejnému prostoru v duchu moderny, a konverze průmyslových monofunkčních areálů ve Vysočanech cestou rezidenčního developmentu jen obtížně a s málo přesvědčivými výsledky překonává deficit veřejného prostoru, založený při průmyslové výstavbě od počátku 20. století (vpravo Nová Harfa, foto archiv autora).

4 Urbánní komunikace ve veřejném prostoru

I dnes urbánní veřejný prostor odráží tradiční formy náměstí, ulic, promenád, parků, ... i shromažďovacích prostorů veřejných budov, jakkoliv rozšiřuje jejich variety a naplňuje je novými účely, funkcemi a způsoby užití. Reaguje tak na poptávku po novém obsahu a nových formách, způsobech, snad i stylech komunikace společensko-kulturních hodnot, zapomenuty nezůstávají ani ty „staré“ – naopak, mnohé z nich zažívají renesanci. Mění se i podmínky a potřeby komunikace v materiálním smyslu – především dopravy. Nové a nebývalé jsou formy, kapacita a dosah virtuálního veřejného prostoru – komunikačních médií, internetu a sociálních sítí. „Nehmotná konkurence“ však nijak nesnižuje význam a neomezuje bohatství forem ani fyzický rozvoj *urbánního veřejného prostoru* – naopak: o „virtuálním zveřejňování“ součástí sídelní struktury, které jsou z ekonomického hlediska soukromým, smíšeným či klubovým statkem, již byla řeč.

Spolupráce virtuálního a fyzického veřejného prostoru je zásadním tématem ve vztahu k ikonickým architekturám i stavebně-historickým památkám, které nezřídka dokáží generovat masivní incentivní cestovní ruch – postmoderní formu urbánní komunikace¹⁵. Knihy, časopisy a webové stránky, televizní a rozhlasové reportáže i stále populárnější internetové blogy navigují intenzivní pohyb turistů do fyzického veřejného prostoru cílových destinací – a zážitky z něj zpětně obohacují veřejný prostor virtuální. Vzniká tak spirála pozitivní komunikace společensko-kulturních i materiálních hodnot, která udržuje rozvoj míst a měst, jejichž původní ekonomická rozvojová východiska dávno pominula.

¹⁵ Fragment soudobé reality potvrzuje příhodnost Baumanova (2006) příměru – postavy *turisty*, která spolu se *zvloumem, tulákem a hráčem* reprezentuje postmoderní životní postoje. Tato práce nechce spekulovat o případném přínosu turismu pro udržitelný rozvoj měst: spokojí se s předložením příkladu působení percepce společensko-kulturních hodnot, podporované kulturně-civilizačním vývojem, v tomto smyslu.



obr. 8: textilní továrna Jan Hernych a syn, po znárodnění Perla, záv. 01 v Ústí n. Orlicí: vlevo záznam do mapy císařského katastru – areál svojí rozlohou konkuruje historické rozloze města, uprostřed stav po ukončení provozu po roce 1999, vpravo návrh revitalizace “penetrací veřejného prostoru“. zdroj Geoportál ČÚZK [on line], dostupné na <http://geoportal.cuzk.cz> [vid. 13. 8. 2014], a archiv autora.



obr. 9: tatáž lokalita: vlevo pohled na dlouhodobě opuštěný areál, vpravo vizualizace návrhu revitalizace lokality zavedením struktury a profilů urbánního veřejného prostoru, jejichž parametry korespondují s okolním vitálním fyzickým veřejným prostorem města a rozvíjejí ho ve prospěch regenerovaného brownfieldu. zdroj a vyobrazení – ateliér autora.

Ve městech vznikají nové druhy parků, vybavené herními prvky, a nové areály městských sportů. Veřejný prostor je vybavován „nábytkem“, který vytváří nebývalé podmínky pro odpočinek a sociální aktivity – komunikaci společensko-kulturních hodnot ve fyzickém veřejném prostoru. Urbánní veřejný prostor se otevírá a integruje dříve oddělené funkce – na mnoha místech mizí například hranice, oddělující pěší a motorovou komunikaci. Veřejný prostor je adaptován vzhledem ke specifickým potřebám různých uživatelů: v procházkových promenádách jsou tak například vytvářeny stezky se specifickým povrchem, uzpůsobeným pro pohodlný pohyb cyklistů a bruslařů. Tradiční urbánní veřejné prostory jsou vystaveny konkurenci – a úspěšně na ní reagují renesancí alejí a městské zeleně.

Veřejný prostor, historicky přítomný v muzeích, koncertních sáňkách nebo v budovách radnic, dále – také za podpory virtuálního veřejného prostoru - expanduje do interiéru dalších budov veřejných institucí i do soukromých budov a na jejich pozemky. Veřejné instituce doplňují své základní role a účely sociálními a komunitními funkcemi: jsou vytvářeny nové typy vnitřních prostorů, aby je pojmy: ve školách například vznikají komunitní centra. Společenské rekreační plochy zaujímají území původně věnovaná technickým účelům: příkladem jsou říční náplavky ve městech. Není pochyb o tom, že fyzický veřejný prostor zůstává fundamentální součástí prostředí, vytvářeného stavební činností člověka – a “výkladní skříní“ měst: jeho význam, rozsah i poskytované benefity rostou – a spontánně je očekáváno ještě víc.

4.1 Trojí povaha urbánní komunikace

Urbánní veřejný prostor je místem, kde jsou konzumovány benefity, které poskytuje město jako svůj *raison d'être* – materiální požitky jako například komfortní a rychlá (hromadná) doprava, bezpečnost nebo příležitost výdělků, potažmo obživy, stejně jako

společenské, kulturní a sociální zážitky. Komunikační aspekt konzumace osvětlila kap. 1.2: jedni vytvářejí a poskytují benefity a zážitky, zatímco druhí je přijímají a užívají si je, ať už se jedná o tradiční vymoženosti – obchody, služby, divadla, zábavní a sportovní zařízení, galerie – nebo o neformální společenské a kulturní aktivity – happeningy, pouliční divadlo a street art, komunitní „plácky“ a hřiště, bleší a farmářské trhy – nebo tradiční promenády o svátečních dnech. Předmětem konzumace jsou také sociální kontakty, lokální identita nebo sdílené každodenní společensko-kulturní zážitky – setkání se sousedy při nakupování, dříve u studny.¹⁶

Urbánní veřejný prostor ovšem také interpretuje – fyzicky i mentálně zprostředkuje, zpřístupňuje - konzumaci benefitů, požitků a zážitků, popsanych za prvé. Zprostředkovány a zpřístupňovány jsou společensko-kulturní aktivity a městské benefity, které se odehrávají jak v přilehlých budovách, tak v otevřeném veřejném prostoru samotném. Fyzicky i mentálně jsou takto zpřístupňována stavitelská díla – přilehlých budov i veřejného prostoru samotného – sama o sobě, respektive benefity a zážitky, které tato díla „sama o sobě“ poskytují. Rozhraní mezi komunikací benefitů a komunikací ve smyslu zprostředkování je ve fyzickém veřejném prostoru situační, časové spíše než prostorové: snad jen v „koncových“ polohách veřejného prostoru uvnitř přilehlých prostranství a budov dominuje komunikace benefitů. Častější je situace veřejných prostranství, které v jedné chvíli zprostředkují konzumaci benefitů, poskytovaných přilehlým parkem nebo produkovaných uvnitř veřejné budovy – a v jiné se stávají místem konzumace požitků, které nabízí farmářský trh, zážitku pouličního divadla nebo sebevyjádření při politické demonstraci.

V řadě případů je rozhraní ještě méně ostré – nabízí se náhled i trojí povahy funkčního vztahu urbánního veřejného prostoru a předmětné urbánní komunikace: ulice je místem, kde je konzumován benefit městské dopravy, a zároveň ulice konzumaci urbánní funkce městské dopravy zprostředkuje. Městská doprava – pružná, dostupná a rychlá, protože (mimo jiné) na krátké vzdálenosti - ovšem není benefitem sama o sobě: její přínos spočívá v tom, že *zásobuje* různé jiné urbánní funkce potřebnými „komoditami“ - surovinami, pracovní silou, zbožními statky, návštěvníky, ... Produkce, poskytování, přijímání a výměna benefitů, požitků a zážitků, jejich zprostředkování i zpřístupnění se neobejdou bez *zásobování*. Kromě dopravy lidí do míst, kde jsou potřeba, a do míst, kde jsou saturovány jejich potřeby, kromě surovin, výrobků i zboží *zásobování* zahrnuje také energie, elektronická sdělovací média, vodu pitnou, užitkovou i znečištěnou. *Zásobování* je třetí *z povah urbánní komunikace*, vzájemně odlišených vztahem k hodnotám, které nabízí a poskytuje město svým obyvatelům a návštěvníkům.

Stručně a výstižně je možné hovořit o *konzumaci benefitů – mediaci – a zásobování* jako o druhých urbánní komunikace, potažmo o (dílčích) komunikačních funkcích urbánního veřejného prostoru, které navzájem odlišuje povaha jejich vztahu k *benefitům města: konzumace benefitů* ony hodnoty města a života v něm bezprostředně zahrnuje, funkce *mediace* jejich konzumaci zprostředkovává tím, že umožňuje lidem přístup k ní, a funkce *zásobování* zajišťuje existenci benefitů saturací jejich potřeb surovin, energií a práce. *Tři složky komunikační funkce urbánního veřejného prostoru* vytvářejí spolu se třemi obsahy urbánní komunikace – hodnotami materiálními, sociálními a kulturními v civilizačním slova smyslu - matici. Jednotlivá její pole vykazují různou intenzitu, respektive četnost výskytu v realitě. Dominance společensko-kulturního obsahu a jeho propagace do poloh původně materiálních byla připomenuta v kapitole 1.3. Ve vztahu k fyzickým médiím – energiím, vodě, odpadu – *urbánní veřejný prostor* zpravidla není - vzhledem k moderním technologiím by

¹⁶ *Benefity města* – hodnoty, které obyvatelům a návštěvníkům nabízí a poskytuje město a život v něm – jsou zatím specifikovány pouze z názoru. Kap. 1.2 připomněla výsadní postavení *urbánní komunikace* mezi nimi, jejich okruh je však nepochybně širší. Jejich vyčerpávající vymezení přesahuje rámec této práce, která se bez něj vzhledem ke svému zaměření bez obtíží obejde.

neměl být platformou urbánní (komunikační) funkce *zásobování*: to se dnes – na rozdíl od středověku, kdy splašky tekly stružkou uprostřed ulice a zdrojem vody byla obecní studna na náměstí, odehrává mimo urbánní veřejný prostor (pomineme-li přenosové antény a dráty, křižující přece jen ještě někdy zenit veřejného prostoru ulic i parků) – zpravidla v podzemí, mimo kontakt s veřejností a mimo prostor urbánní komunikace: ve vztahu k *zásobování* energiemi a vodou se veřejný prostor postupně stal především místem *konzumace benefitů*, které poskytuje jejich komfortní distribuce a snadná dostupnost. Kapitola 1.3 ukázala, že se jedná o benefity povahy společensko-kulturní spíše, než materiální.

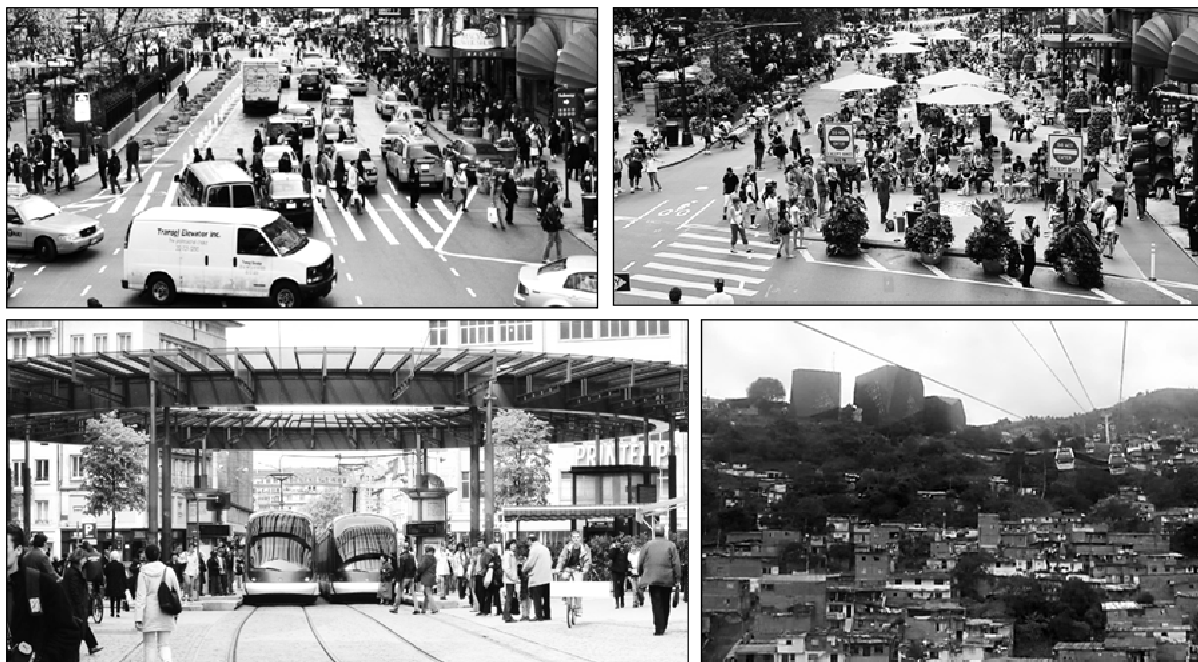
4.2 Architektura a veřejný prostor: formování ve vzájemné komunikaci

Urbánní veřejný prostor je *platformou* urbánní komunikace. Každému z jejích druhů, respektive každé z funkcí urbánního veřejného prostoru odpovídá specifická architektonicko-stavební a vztahová povaha. *Zásobovací funkce* je spjata s liniovými konstrukčními strukturami fyzického veřejného prostoru, nositelem *benefitů* je architektura „sama o sobě“ – a činnosti, které a. „hostí“, zatímco komunikační povaha *mediace* je vázána především na *platformu* fyzického veřejného prostoru, na veřejné prostranství, širší vztahy nebo „okolí“. Zprostředkování, interpretace architektonického aspektu stavebních děl je jedinečnou a mimořádně významnou úlohou veřejného prostoru a součástí jeho role media (McLuhan 2011). Fyzický veřejný prostor formují jednotlivé architektury: jednak architektury budov a souvisejících struktur, jednak architektonická výbava veřejného prostoru reprezentovaná povrchy, tvary, tak zvanou drobnou architekturou a „městským mobiliářem“; na pomezí partikulárních architektur a výbavy veřejného prostoru budiž připomenuta také zeleň jako významná součást i formující element fyzického veřejného prostoru.

V kontextu komunikačních východisek *polis* je *architektura soustavou fyzických prostorů vytvořenou člověkem, trvající na daném místě a rezonující se společensko-kulturními hodnotami prostředí, které má povahu veřejného prostoru*¹⁷. Pozicí ve veřejném prostoru se stavební dílo stává architekturou. Rezonancí se rozumí vzájemná *komunikace* – předávání a přijímání společensko-kulturních hodnot mezi architekturou na jedné straně a společností a lidmi, přítomnými ve veřejném prostoru (včetně virtuálního) na straně druhé. Intenzita a povaha rezonance pak určují, zda se jedná o marginální architekturu, ikonický umělecký objekt - nebo entitu, vzbuzující převážně negativní reakce¹⁸. Ve všech těchto případech jsou nicméně komunikovány společensko-kulturní hodnoty. Architektura „sama o sobě“ i architektura veřejného prostoru je subjektem i objektem *urbánní komunikace*. Intenzita a kvalita rezonance koreluje s udržitelností architektury; je třeba vrátit se k funkci veřejného prostoru jako komunikačního média: „vytvořen obklopujícími architekturami“, veřejný prostor „vytváří“ architekturu. Expozicí ve veřejném prostoru se stavební díla stávají architekturami bez ohledu na to, zda tak byla koncipována, nebo zda se jedná o stavební dílo, navržené a vybudované jako ryze inženýrské bez vědomých společensko-kulturních ambicí. A naopak: mimo veřejný prostor (včetně virtuálního, ovšem) architektura neexistuje.

¹⁷ Fyzická podstata architektury nemusí být výlučně hmotná: její články mohou být tvořeny třeba světlem či jinými vizuálními prostředky. Hodnoty, jež architektonická struktura rezonuje, zpravidla mají vedle společensko-kulturní také materiální povahu: například odolnost proti prostupu tepla nebo vody. Tyto hodnoty se však vztahují spíše ke stavební substanci, kterou je architektura materializována.

¹⁸ Otázka vymezení referenční skupiny, „určující“ *intenzitu rezonance*, potažmo *kvalitu architektury*, není z hlediska této úvahy podstatná: v realitě „referenční skupiny“ vznikají a prohlašují se spontánně a vymezují se vůči administrativním autoritám, „zbytku společnosti“ a často i vůči jiným „referenčním skupinám“. Nezdá se jim daří dosahovat praktické cíle – např. zachování určité entity *vystavěného prostředí* nebo zabránění nové výstavbě: názorně tak naplňují Clarkovu (1995) tezi o *střetech společenských sil a zájmů [které ovlivňují] nerovnoměrný vývoj lokalit v metropolitním kontextu*.



obr. 10: komfortní a rychlá hromadná doprava má řádově vyšší přepravní kapacitu, než individuální prostředky: její zavedení uvolňuje uliční profil ve prospěch chodců i rekreačních aktivit; veřejný prostor plní zásobovací roli úspornějším způsobem, díky tomu může expandovat funkce benefitů i mediační: společensko-kulturní komunikace posiluje na úkor materiální, aniž by tím byla snížena míra uspokojování materiálních potřeb (New York – vlevo nahoře před revitalizačním zásahem, vpravo po jeho realizaci); nové technologie zajišťují bezpečnost provozu ve veřejném prostoru i bez segregace motorové dopravy (Amsterdam – dole vlevo). zdroj a foto – Gehl Architects (Villadsen 2013).

obr. 11 (dole vpravo): funkce benefitů, mediační a zásobovací funkce veřejného prostoru: Biblioteca y Parque España, Medellín, Kolumbie. foto Luisa Sotomayor, dostupné na <https://planninglatinamerica.wordpress.com/2013/08/26/medellin-the-new-celebrity/> [vid. 8. 3. 2015]. V popředí favela Barrio; lanová dráha, která měla mít především zásobovací funkci ve vztahu ke knihovně, se osvědčila neméně ve funkci mediační, když obyvatelům slumu zprostředkuje společensko-kulturní hodnoty vitálního městského centra, a tím postupně překonává efekt vyloučení i jeho materiální dopady; osvědčuje se i volba knihovny pro „kolonizaci“ do té doby pustého kopce: připomeňme, že knihovna je fyzickým veřejným prostorem i „uvnitř“: jako taková naplňuje velmi zřetelně funkci urbánního benefitu.

4.3 Stavební dílo, architektura a (trvale) udržitelný rozvoj

Expozici ve veřejném prostoru – „nevyhnutelnou možností“ urbánní komunikace společensko-kulturních hodnot prostřednictvím veřejného prostoru a v jeho rámci – se stavební díla stala architekturami, a dokud trvá tento stav, trvá i jejich rozvoj. Ten ohrozí, případně zastaví teprve situace, kdy intenzita a kvalita komunikovaných hodnot dosáhne kriticky nízké nebo dokonce záporné úrovně: pak následuje úpadek materiální substance a její likvidace nebo rozpad a zánik. V případě partikulární architektury, respektive partikulárního stavebního díla uvolněné místo – „brownfield“ – dříve či později zaujme nové stavební dílo – nebo veřejný prostor. Stavební dílo ve veřejném prostoru se opět stává architekturou – a začíná nový test kvality a intenzity její rezonance společensko-kulturních hodnot: nebo se jedná o další etapu testu, v němž fyzicky neobstálo předchozí stavitelské dílo?

Takto položená otázka se může jevit příliš abstraktní ve vztahu k architektuře, která je disciplínou přece jen praktickou (o stavitelství nemluvě). Pohled na historii měst i vesnic, ve kterých dnes žijeme, však ukazuje, že abstraktní, od reality odtažitý je spíše popis procesu, na který otázka reaguje. Jednotlivé části a úrovně dnešní sídelní struktury, a podobně

i jednotlivé budovy a stavitelská díla jsou výsledkem procesů přestaveb, úprav, postupné expanze a dílčích obnov rozhodně častěji, než kompletní, jednorázové výstavby ať už „na zelené louce“ nebo na „vyčištěném brownfieldu“. Takové radikální přístupy se prosazují teprve v nejmladších dobách historie prostředí, vytvářeného stavební činností člověka – jako preferované nejdříve od konce *dlouhého devatenáctého století*, ne-li až po druhé světové válce – v každém případě teprve po vrcholu moderní éry. Kodifikovaná vize trvale udržitelného rozvoje (WCED 1987) i její partikulární deklarace (CIB 1999) a praktické aplikace až do současnosti věnují „generační“ proměně přístupu ke starým stavebním strukturám jen okrajovou pozornost - pokud vůbec nějakou. Stavební substance - zřejmě proto, že nejsou součástí přírody - jsou jen nedůsledně vnímány (Nařízení 2011) jako obnovitelný zdroj. Ve stavební substanci gotického Karlova mostu v Praze ovšem představuje materiál z období výstavby do roku 1402 jen část: opakovaně byly novými nahrazovány erodované obkladové kamenné bloky, po katastrofálních povodních byly nově vybudovány stržené



obr. 12 (vlevo): Göta kanál, Švédsko. zdroj a foto Göta kana – en vacker historia [on line], dostupné na <http://www.gotakanal.se> [vid. 11. 8. 2014]. Původně dopravně-inženýrské dílo z 19. století je součástí kulturní krajiny – veřejného prostoru; jeho funkce jsou dnes především rekreační a sociální.

obr. 13 (vpravo): LOOS, Adolf. Villa Dr. Mullera. Praha, Sřešovice, 1930. zdroj a foto Muzeum hlavního města Prahy [on line], <http://www.muzeumprahy.cz/1253-mullerova-vila/> [vid. 11. 8. 2014]. Architektura, iniciovaná kulturním rozhledem, společensko-ekonomickým statusem stavebníka a jeho vůlí spolupracovat se špičkovým tvůrcem, byla po většinu své fyzické existence užívána k nevhodným účelům a málo ohleduplným, fyzicky devastujícím způsobem. Přesto po celou dobu vzbuzovala zájem i emoce veřejnosti: komunikace společensko-kulturních hodnot objektu, přestože po dlouhou dobu záměrně administrativně potlačovaná - nikoliv třeba pobídkový program Zelená úsporám (Program 2014) - nakonec vedla k obnově stavebně-technických a estetických parametrů stavby, k jejímu znovu-zprovoznění a k plnému "otevření do veřejného prostoru".

pilíře i mostní pole, a od počátku 20. století byly v několika etapách novými konstrukcemi zpevňovány mostní pilíře a jejich základy. Obdobná je ovšem "genealogie" stavební substance většiny, pokud ne všech budov a staveb kulturního odkazu minulosti: čím starší objekt, tím vícekrát byl přestavován, rozšiřován, anebo jen opravován - aniž přítomnost později zabudované hmoty a konstrukcí sama o sobě snižovala jeho společensko-kulturní hodnoty a jejich rezonanci s veřejným prostorem

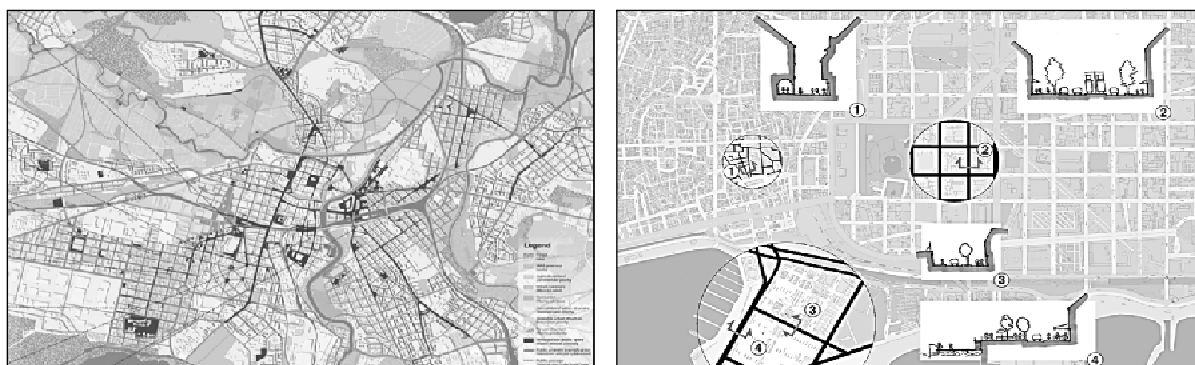
Staré objekty, fyzicky složené ze součástí, jejichž stáří ve smyslu přítomnosti v objektu pokrývá celou stupnici od stáří celku až po současnost, tvoří převážnou část prostředí, vytvořeného stavební činností, ve kterém žijeme. Trvání těchto objektů v čase jim zřejmě oprávněně přisuzuje statut příkladů (trvale) udržitelného rozvoje. Skutečnost různého stáří jednotlivých komponentů jejich stavební substance nabízí dvojí indukci. Obdobně

populární definici pesimisty a optimisty, z nichž jeden vnímá do poloviny naplněný pohár jako na půl prázdný, zatímco druhý jako z poloviny plný, situace umožňuje dvojí náhled: "Tak stará, mnohokrát k různým účelům v různých dobách přestavovaná budova - a přece ji ještě stále z poloviny tvoří původní hmota a konstrukce!" Opakem je náhled architektury, která je navzdory tomu, že její fyzickou podstatu tvoří "z poloviny" nové konstrukce a hmoty, považována za historickou, respektive *trvající*. Takový náhled dobře zapadá do kontextu komunikačních východisek vzniku a fungování města, a vyhovuje i revidované – „komunikační“ či „rezonanční“ definici architektury.

Materiální podstata stavebního díla, které se pozicí ve veřejném prostoru stalo architekturou, je nevyhnutelně limitována fyzickou životností hmot i morálním zastaráváním komponentů. Architektura, díky komunikaci s veřejným prostorem, je na nich do značné míry nezávislá, a trvá, dokud trvá její komunikace společensko-kulturních hodnot se společností: součástí rezonance jsou - případně - i impulsy k údržbě či obměnám, zlepšení fyzikálních vlastností stavební substance architektury. Četné příklady od nejstarší historie prostředí, vytvářené stavební činností člověka, až po současnost ukazují trvalou udržitelnost komunikace společensko-kulturních hodnot ve vitálním veřejném prostoru. Zdroje pro tvorbu i modifikaci těchto hodnot v proměnách kulturně-civilizačního a společenského vývoje jsou ty „nejobnovitelnější“: na rozdíl od materiálních zdrojů, na cestě k trvale udržitelnému životu na Zemi není důvod omezovat exploataci intelektuálního potenciálu stavebníků a architektů. Zatímco oficiální agenda udržitelné výstavby pracuje s *life-cycle* budov a staveb jako s inherentním atributem, architektura, vycházející z principů urbánní komunikace ve vitálním veřejném prostoru, může, zdá se, aspirovat na skutečnou „trvalou“ udržitelnost.

4.4 Geometrie fyzického veřejného prostoru: toky a ohniska urbánní komunikace

Urbánní veřejný prostor, definovaný hustotou a tvary sítě a profily jednotlivých jejích míst, musí – pokud má být funkční - *bez přetržitosti* sledovat toky a ohniska komunikace společensko-kulturních i materiálních hodnot v kontextu města. V síti fyzického veřejného prostoru veřejných prostranství náleží jiný profil klidné rezidenční ulici nebo „plácku“, jiný rušnému bulváru nebo ústřednímu náměstí – a zase jiný přilehlému parku. Urbánní komunikace formuje profil fyzického veřejného prostoru – a naopak. Lokální síť veřejného prostoru a její profily jsou takto obrazem – nositelem společensko-kulturních i materiálních podmínek, za nichž vznikaly: *fyzický veřejný prostor zprostředkuje jejich udržitelnost*. Bylo připomenuto, že veřejný prostor z hlediska urbánní komunikace zahrnuje i prostory, které jsou



obr. 14: síť (vlevo - Plzeň) a profily (vpravo - Barcelona) veřejného prostoru. zdroj – ateliér autora.

z ekonomického hlediska statkem smíšeným, klubovým či soukromým - nejen ulici či náměstí, ale i přilehlé plochy soukromých pozemků – například zahrad – a také vnitřní prostory budov, ve kterých se odehrávají společensko-kulturní aktivity, služby *polis* i „obyčejné“ služby a obchod: „agentem“, který umožňuje urbánnímu veřejnému prostoru pronikat do neveřejných prostorů, je mimo jiné – jak už bylo připomenuto – virtuální veřejný prostor. V rámci veřejných ploch je – třeba provozním uspořádáním, někdy i „jen“ výrazovými prostředky - vymezen prostor (zcela) veřejný a poloveřejný – určený například především obyvatelům okolních domů. Struktura urbánní komunikace v rámci velkého a komplexního města – nemluvě o sídelní struktuře jako celku – je přirozeně víceúrovňová. To se konsekventně promítá do struktury urbánního veřejného prostoru: jeho síť se stává třírozměrnou.



obr. 15: libreto urbánního veřejného prostoru s ambicí (udržitelné) vitality; z libreta vychází dramaturgie veřejného prostranství, na kterém se odehrají nejprve X-treme games, pak turnaj v pétanque, farmářské trhy a po nich koncert pod širým nebem; na předchozí straně dole architektonické řešení regenerace prostoru: vlevo původní stav, vpravo návrh. zdroj a vyobrazení - ateliér autora.

5 Závěr: komunikace východiskem udržitelného rozvoje prostředí, vytvářeného stavební činností člověka i (trvalé) udržitelnosti života na Zemi

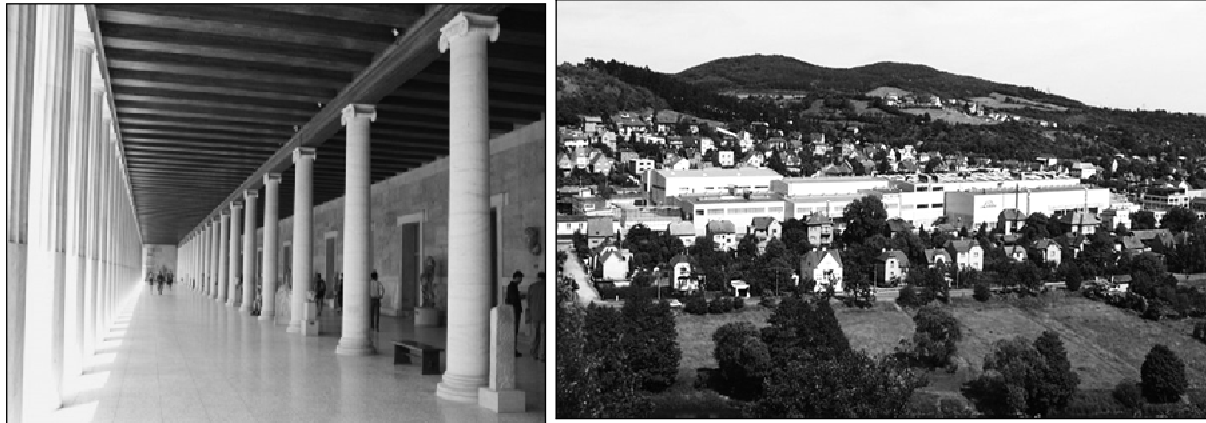
Je-li (dnes) metou *trvale udržitelný rozvoj*, potažmo *trvale udržitelný život* na Zemi, není možné domnívat se, že bychom k němu směřovali ve městech, která schopností (trvale) udržitelného rozvoje systematicky nedisponují. Pozornost, zaměřená na komunikační východiska města, *polis* - a na urbánní veřejný prostor připomíná fundamentální odpovědnost i kompetence architektury ve vztahu k udržitelnému rozvoji prostředí, vytvářeného stavební činností člověka i ve vztahu k (trvale) udržitelnému životu obecně. Je vhodné upozornit na ně v situaci, kdy pokles spotřeby energií budovami, dosahovaný ve většině průmyslově rozvinutých zemí, je označován jako rozhodující příspěvek k *trvale udržitelnému rozvoji* lidstva. Atributy udržitelné výstavby, kodifikované Agendou 21 pro udržitelnou výstavbu, však osvědčují jen volnou, nikoliv kauzální souvislost s udržitelností rozvoje tohoto prostředí: odvozeny z environmentálních východisek agendy trvale udržitelného rozvoje, vykazují (snad) schopnost podporovat trvale udržitelný život obecně a zachování přírody zvláště, ve vztahu k prostředí, vytvářenému stavební činností člověka, se však ukazují jako druhotné. Jsou to naopak východiska urbánní komunikace a z nich vycházející vitální fyzický veřejný prostor měst a sídelní struktury, potažmo východiska esenciálně architektonická, která v četných případech vykazují rozhodující potenciál (trvalé) udržitelnosti ve vztahu k prostředí, vytvářenému stavební činností člověka. A teprve udržitelný rozvoj prostředí, vytvářeného stavební činností člověka, vycházející z fungující komplexní urbánní komunikace ve veřejném prostoru, vytváří základnu, na níž se může rozvinout pozitivní působení minimalizace spotřeby energií a vody, efektivního využití surovin, půdy, a dokonce i stavebních substancí prostřednictvím flexibility jejich využití a adaptability k novým funkcím, dlouhé doby životnosti, minimalizace produkovaného odpadu a znečištění, zdravého interiérového mikroklimatu a příhodné lokalizace ve prospěch trvalé udržitelnosti života na Zemi. Samy o sobě se tyto požadavky, kodifikované ve vztahu k výstavbě, s její udržitelností míjejí.

Nadřazenosti, přiléhavěji předřazenosti komunikačních východisek (trvale) udržitelného rozvoje prostředí, vytvářeného stavební činností člověka, před přístupy prvoplánově materiálně orientovanými na úspory energií i ohleduplnost k přírodě ostatně nasvědčuje i Agenda 21 sama: objektivní náhled, nezastřený tendenčními interpretacemi odhalí, že ani ona není ničím jiným, než komunikací společensko-kulturních hodnot – jistěže specifických – probíhající ve veřejném prostoru – dnes po výtce virtuálním.

Materiální substance budov a staveb disponuje životností, která je inherentně omezená: její obnova a zlepšování – včetně zvyšování energetické efektivity – jsou odvozené od způsobilosti a perspektiv architektury: *primární mezi východisky (trvale) udržitelného rozvoje budovy i enklávy prostředí, vytvořeného stavební činností člověka, je schopnost jejich architektury rezonovat společensko-kulturní hodnoty ve veřejném prostoru*. Mimořádně příznivou okolností, která by neměla být dále přehlížena nebo zlehčována, je neomezená obnovitelnost, ba schopnost „samorozmnožování“ zdrojů, na nichž spočívá odhalená komunikační, potažmo architektonická základna (trvale) udržitelného rozvoje. Jejich společensko-kulturní a intelektuální povaha vytváří potenciál rozvoje ve prospěch uspokojování kulturně-civilizačních a sociálních potřeb: jejich růst, zdá se, pak nebude třeba omezovat – na rozdíl od potřeb materiálních, ve vztahu k nimž současné environmentalistické agendy uvažují o *udržitelnosti standardu*, ba dokonce o *udržitelné míře snižování standardu*.

Příklady z historie evropských měst ve třetí části této přednášky vesměs verifikují hypotézu o urbánní komunikaci v urbánním veřejném prostoru jako o zásadním východisku udržitelného rozvoje města, předpovězenou v části druhé. Verifikovaná hypotéza může převzít funkci praktického nástroje plánování rozvoje i obnovy měst - sídel, lokalit a enkláv. Jejich

(trvale) udržitelný rozvoj - ne-úpadek - je třeba zajišťovat péčí o zachování a rozvoj komunikační základny polis: vitalita urbánního veřejného prostoru je nepominutelným prostředkem takové péče, komplexní komunikační kvality urbánního veřejného prostoru jsou jejím předmětem. Město v kontextu prostředí, vytvářeného stavební činností člověka, je výdobytkem kulturně-civilizačního vývoje lidstva a materializací jeho potřeby komplexní komunikace: nemělo by být pochyb o tom, že udržitelný rozvoj urbánní komunikace ve fyzickém veřejném prostoru měst je esenciálním mezi východisky (trvalé) udržitelnosti života na Zemi.



obr. 19 (vlevo): vliv klasické architektonické formy na rozvoj myšlení, které recentně dospělo k vizi trvale udržitelného života, je jistě diskutabilní; nebýt ovšem komunikace společensko-kulturních hodnot ve fyzickém veřejném prostoru - například v prostorách Atalovy stoy v Athénách - sotva by vznikl „Brundtland Report“ nebo Agenda 21 pro udržitelnou výstavbu. foto - archiv autora.

obr. 20 (vpravo): Carrier Czech Operations, závod Beroun. Intenzivní přestavbou bývalého závodu Frigera vznikl kolem r. 2000 v souladu s platným územním plánem efektivní monoblok. Díky moderním technologiím i náročným hygienickým předpisům provoz ani budovy neobtěžují bezprostředně sousedící rodinné domy ani hlukem, ani prachem, ani emisemi, ani jim nepřístupným způsobem nestíní; vznikla tak (z funkčního hlediska) komplexnosti se blížící urbánní struktura – o vitálním fyzickém veřejném prostoru však nemůže být řeč. Zkušenost nenabízí jinou perspektivu, než že monoblok bude jednou opuštěn a začne se stávat brownfieldem. Případ ukazuje jednak, že plánování funkcí ploch je zbytečné i neúčinné zároveň, jednak že je žádoucí plánovat budoucí, nejlépe postupnou konverzi takto rozsáhlých stavebních struktur (namísto k přírodě ohleduplného ukončení jejich life-cycle) již při jejich návrhu. zdroj a foto – atelier autora.

Literatura:

- ARENDDT, Hannah, Mary McCARTHY (ed.) (1981). *The Life of the Mind*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich. ISBN 0-15-651992-5.
- ARENDDT, Hannah (1998). *The Human Condition*. 2nd ed. Chicago and London: The University of Chicago Press. ISBN 0-226-02598-5
- BECK, Ulrich (2009). *Macht und Gegenmacht in globalen Zeitalter: Neue weltpolitische Ökonomie*. 2. Ed. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. ISBN 978-3-518-46099-3
- BAUMAN, Zygmunt (2006). *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-11-3.
- CIB General Secretariat (1999). *The Agenda 21 on Sustainable Construction. CIB Report Publication*. Rotterdam: CIB General Secretariat.
- CLARK, Eric (1995). The Rent Gap Re-examined. *Urban Studies*, Vol. 32, No. 9.
- ENGELS, Friedrich (1949). *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda.

- HABERMAS, Jürgen (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Campus. ISBN 3-518-28775-3.
- HRŮZA, Jiří (2014). *Svět měst*. Praha: Academia. ss. 557-560. ISBN 978-80-200-1808-3.
- JACOBS, Jane (2012). *Ekonomie měst*. Dolní Kounice: MOX NOX. ISBN 978-80-905064-1-1.
- KEJŘ, Jiří (1998). *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-515-9.
- KREJČÍ, Jaroslav (2002). *Postižitelné proudy dějin*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-09-1
- McLUHAN, Marshall (2011). *Jak rozumět médiím Extenze člověka*. 2. vyd. (v Mladé frontě 1.). Praha: Mladá fronta. ISBN 978-80-204-2409-9.
- Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 305/2011 ze dne 9. března 2011, kterým se stanoví harmonizované podmínky pro uvádění stavebních výrobků na trh a kterým se zrušuje směrnice Rady 89/106/EHS (2011). Úřední věstník Evropské unie [on line]. Úřad pro publikace [vid. 1. 8. 2014]. dostupné na <http://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>
- Slovník spisovného jazyka českého [on line]. Lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV [vid. 6. 3. 2015]. dostupné na <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>
- PETR, Jaroslav (2015). Útěk před změnami klimatu. *Neviditelný pes* [on line]. Praha: Neviditelný pes a MAFRA a.s. [vid. 27. 2. 2015]. ISSN 1212-673X. dostupné na http://neviditelnypes.lidovky.cz/svet-utek-pred-zmenami-klimatu-dz8-/p_klima.aspx?c=A150225_105216_p_klima_wag
- SMITH, Neil (1979). *Toward a Theory of Gentrification*, *APA Journal*, 1979.
- SOKOL, Jan (1998). *Malá filosofie člověka*. Praha: Vyšehrad. kapitola Město. ISBN 80-7021-253-5.
- ŠOUREK, Michal (2011). Industriální dědictví v kontextu udržitelného rozvoje.. In: Nina BARTOŠOVÁ, Jana HOŘICKÁ, eds. *Průmyslové dědictví Na hraně* Praha: České vysoké učení technické v Praze. ss. 94-104. ISBN 978-80-01-04947-1.
- ŠOUREK, Michal (2013). Sustainable Development in between a Stage Set of Industrial Heritage. In: Petr HÁJEK et al., eds. *CESB13 – Central Europe towards Sustainable Building 2013*. Praha: Grada Publishing. ss. 271-274. ISBN 978-80-247-5015-6.
- Státní fond životního prostředí (2014). Program Nová zelená úsporám. In: *Oficiální web programu* [on line]. Státní fond životního prostředí [vid. 18. 8. 2014]. dostupné na <http://www.novazelenausporam.cz>.
- VILLADSEN, Kristian Skovbakke (2013). LIFE / FORM. In: *International Conference on Urban Development* [on line]. Praha, Stavební fórum [vid. 18. 8. 2014]. dostupné na http://www.sta-vebni-forum.cz/summit2013/presentation/1_Villadsen_3.pdf
- WALTER, Chip (2015). První umělci. *NATIONAL GEOGRAPHIC ČESKO*. 2015, leden, ss. 23-43. ISSN 1213-9394.
- WCED - World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future, Report of the WCED, Annex to General Assembly Document A/42/427. Development and International Co-operation: Environment*. New York: UN, August 2, 1987, retrieved 2007.
- ZATLOUKAL, Pavel (2002). *Příběhy z dlouhého století Architektura let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc ve spolupráci se Státním památkovým ústavem v Brně. ISBN 80-85227-49-5.
- ZUKIN, Sharon (2009). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0195382854.

Informace o autorovi

Doc. Ing. arch. Michal Šourek

ČVUT v Praze – Fakulta stavební, michal.sourek@fsv.cvut.cz